

Welke offers willen we brengen om een naderende en onkenbare ramp af te wenden?

INTERVIEW

Martine van den Berg onderzoekt hoe mensen reageren op rampen. We leren maar weinig van eerdere crises. 'Empathie en verbeelding trainen is belangrijk om saamhorig op te trekken.'

Piet H. de Jong

vrijdag 29 september 2023 om 02:02 aangepast 15:08

UTRECHT

Gisteren werd haar boek gepresenteerd in het Leidse Rijksmuseum voor Oudheden, een geliefde plek voor haar als archeoloog. Om meerdere redenen vindt Martine van den Berg het spannend hoe haar boek wordt ontvangen. Niet alleen omdat het haar eerste is, maar ook vanwege de

compositie van haar boek, waarin ze zelf een prominente plaats inneemt. Haar onderzoeksproject is een uitgebreide geschiedenis van rampen en hoe mensen daarop reageren.

Ze vond dat ze dan ook zelf met de billen bloot moest. Ze schrijft openhartig over haar eigen geschiedenis. Hoe ze tijdens haar studie theologie in Utrecht van haar gereformeerde geloof viel en geleidelijk aan afscheid nam van de Christelijke Gereformeerde Kerk, de kerk waarin ze opgroeide. Over hoe ze in Israël trouwde met haar joodse geliefde en zelf is uitgekomen als jood. En hoe een pijnlijke scheiding haar, met haar drie zonen, deed terugkeren naar Nederland,

Daar woont ze nu met partner en kinderen, ze vieren de joodse feestdagen. Van den Berg is ook open over haar ziekte, een lastige zoektocht, die uiteindelijk leidde tot de diagnose van ME.

Hoe gaat het met u?

‘Goed, maar niet elke dag. Ik heb een modus gevonden om met de ziekte om te gaan. Ik heb best een fijn leven, durf ik wel te zeggen. Tijdens het onderzoek voor mijn boek merkte ik dat ik onbewust troost zocht in verhalen van mensen uit het verleden. In die zin was het schrijven van dit boek voor mij ook een vorm van therapie, omdat het autobiografische erin is gesloten.’

Waarom nam u afscheid van het gereformeerde tijdens uw studie theologie?

‘Tijdens mijn studie in Utrecht ontdekte ik dat sommige bijbelteksten zijn gebaseerd op veel oudere Mesopotamische verhalen. Ik was opgegroeid met het idee dat de Bijbel van kaft tot kaft feitelijk waar gebeurd is. Eigenlijk is dat een heel moderne, wetenschappelijke opvatting die in de tijd van de bijbelschrijvers niet bestond. De auteurs waren bekend met de mythische verhalen en ook de lezers herkenden de beeldtaal en metaforen.

Voor mij als student was het een schok te ontdekken dat de Bijbel niet uniek was. Dat was het begin van een breekpunt. Een proces dat geleidelijk verliep. In Jeruzalem studeerde ik archeologie, via mijn partner ben ik als jood uitgekomen. Het jodendom is voor mij meer cultuur dan geloof, het is vooral ‘belonging’, dat je behoort tot een groep.’

‘Als je een ramp weet te voorkomen is niemand je dankbaar.’

Is er een overkoepelend idee in de wijze waarop mensen de eeuwen door op rampen reageren?

‘Bij de bestudering van rampen vielen me twee dingen op. Vooral de veerkracht van mensen, het vermogen om na een ramp, weliswaar op een nieuwe manier, verder te gaan met het leven. Wat ook opviel, is dat de ideeën die aan de vooravond van een ramp al bestonden en werden weggezet als dissident, na de ramp meer invloed krijgen. Een ramp versterkt dus een al sluimerende verandering in een samenleving.

Daarom zal het verlangen om terug te keren naar het oude normaal nooit werken. Het interessante is dat je bij rampen altijd die twee groepen ziet. De ene groep die terug wil naar het oude normaal en de andere groep die lessen wil trekken en een nieuw pad wil inslaan. Vaak zie je dat er een conflict tussen die twee ontstaat, gepaard met veel polarisatie.’

Is dan de les dat we als mensen niet leren van de rampen die ons treffen?

‘Helaas is dat vaak zo. Ik had gehoopt dat we na corona de les zouden trekken om die crisis in gezamenlijkheid te verwerken, en ervan te leren. Daar komt niks van terecht want we zijn klaar met corona en willen door. Neem nou die rondreizende corona-herdenkingstentoonstelling, in plaats van een nationale herdenking. Ik vind dat een slap aftreksel van wat het zou kunnen zijn. Blijkbaar zijn we er nog niet aan toe om terug te blikken op die spannende periode.’

Dat is best een sombere conclusie.

‘Ik heb daarmee tijdens het schrijven geworsteld. Want aan de andere kant is er ook de weerbaarheid, veerkracht en soms dús wel het vermogen lessen te trekken. Na een ramp worden er in de wetenschap en de technologie vaak grote stappen gezet. Neem bijvoorbeeld het onderzoek van artsen na de Spaanse griep.

Als je een ramp weet te voorkomen is niemand je dankbaar, er is immers niks gebeurd.

Zij wilden op zoek naar de oorzaken van die pandemie. Ze werden tegengewerkt, toch hebben ze doorgezet en ontdekten ze het virus en kwamen met een vaccin, waar ook de griepvrij uit is voortgekomen, die elk jaar miljoenen levens redt. Voor dergelijk onderzoek heb je lange tijd nodig, terwijl de neiging van politici is om niet verder te kijken dan vier, maximaal acht jaar. Een langdurig onderzoek is politiek niet zo interessant.’

Dat betekent dat preventie, beleid gericht op het voorkomen van een ramp, ingewikkeld is.

‘Klopt, cabaretier Arjen Lubach noemde dat de ‘preventieparadox’. Als je een ramp weet te voorkomen is niemand je dankbaar, er is immers niks gebeurd. Daarom is in een democratie preventie zo ingewikkeld. Je kunt dan wel eens verlangen naar een autocraat die zijn wil kan doorzetten. In mijn boek noem ik de markies van Pombal, die na de grote aardbeving in Lissabon, 1755, maatregelen treft om huizen te versterken. In zijn tijd was dat volstrekt uniek.

Aardbevingen waren immers een goddelijke straf waar je als mens machteloos tegenover stond. Tegelijk was Pombal een kind van zijn tijd, hij zag de gewone man als dom gepeupel en bracht zijn tegenstanders op een gruwelijke manier om het leven. Autocraten stellen soms aanvankelijk het publieke belang voorop, maar op den duur wint de behoefte om koste wat het kost aan de macht te blijven. Wij hebben het te doen met de democratie, die nu eenmaal altijd werkt met compromissen.’

Is in de loop van de tijd het denken over rampen veranderd van een ‘straf van God’ naar een falende overheid?

‘Dat ligt genuanceerder. Weliswaar dacht men vaak na een ramp dat het de straffende hand van God of van de goden was, maar er was óók vaak aandacht voor leiders die niet hadden opgelet en de schuld kregen. Naast het magische denken is er altijd het zoeken naar schuldigen.

Daarom duiken steevast complottheorieën op. Voor mensen is het heel moeilijk om te gaan met het onverwachte lijden. Velen kunnen niet leven met de factor toeval. Ze gaan dan op zoek naar zogenaamde rationele verklaringen om de ramp te kunnen duiden.’

En dan komt antisemitisme om de hoek kijken.

‘Vaak wel, maar niet altijd. Bij de zwarte dood, de pestepidemie, vonden er in de eerste jaren gruwelijke pogroms plaats. Maar ondanks dat de builenpest elke tien, vijftien jaar terugkwam, nam het aantal pogroms na een paar decennia drastisch af. Mensen zijn niet gek, ze zagen dat Joden ook slachtoffer werden van de pest. Toch wordt ook vandaag de dag de schuld van een ramp bij buitenstaanders, minderheidsgroepen of een duistere macht gezocht. In het denken over rampen bestaat veel inconsistentie.’

Hoe belangrijk zijn rituelen bij het omgaan met rampen?

‘Die zijn heel belangrijk. Je zag dat al in de bronstijd, in de klaagliederen van Sumer en Ur, die resoneren in de bijbelse klaagliederen. Deze liederen waren waarschijnlijk onderdeel van herdenkingen van de rampspoed die hun was overkomen. Toen ik mijn onderzoek af had, maakte ik een archeologische reis naar Israël. Daar zag ik de rechtopstaande stenen uit het Midden-Brons en uit de vroege Israëlitische periode.

Ze werden waarschijnlijk gebruikt om mensen en ingrijpende gebeurtenissen uit het verleden te herdenken. Je ziet dat ook terug in de Bijbel als het volk Israël de Jordaan oversteeft en Jozua een herinneringsmonument van stenen moet oprichten. Zo’n gebruik overstijgt tijd, cultuur en religie, het heeft iets hartverwarmends. De kern ervan zit in de herhaling en in het afbakenen van plaats en tijd. Zo herdenken we in Nederland de oorlog op 4 mei. Die dag staat vast.

Ondertussen kun je wel discussiëren over de inhoud van het ritueel. Belangrijk is dat je met rituelen de herinnering aan een belangrijke gebeurtenis levend houdt en doorgeeft, ook al verandert de betekenis in de loop van de tijd.’

‘We zijn in Nederland vooral bezig met deelproblemen.’

Hoe ziet u de huidige klimaatcrisis, is dat ook een ramp?

‘Problemen worden vaak teruggebracht tot een klein onderdeel en dan verzinnen we daarvoor een technologische oplossing. Dan praten we over stikstof en komen met technische oplossingen zoals een moderne stal. We hebben het niet over de gezondheid van de bodem en de vraag hoeveel dieren we willen houden en wat we zouden moeten eten om als wereld te overleven.

We zijn in Nederland vooral druk met deelproblemen, terwijl de klimaatcrisis vraagt om een discussie in de breedte die de lange termijn als doel heeft. Er wordt veel energie verspild aan verkeerde dingen.’

Is de klimaatcrisis extra ingewikkeld omdat het een crisis in slow motion is? Geleidelijkheid maakt een reactie moeilijker dan een plotselinge ramp als een aardbeving of overstroming.

‘Een mooi voorbeeld daarvan is Doggerland, het gebied tussen Engeland en Nederland. Vele duizenden jaren werd dat gebied langzaam natter. Mensen hadden daar geen problemen mee en pasten zich aan de veranderde omstandigheden aan. Tot er een tsunami kwam en het hele gebied overstroomde. Zo is het nu met de klimaatcrisis. Nu eens is er een

overstroming, dan weer zijn er droogte en bosbranden. Je kunt dan hulp bieden via Giro 555 en weer verder gaan met je leven. Tot we ineens te maken krijgen met iets heel groots en onverwachts.

Op een perverse manier zou je hopen dat er iets gebeurt van een omvang die ons allen flink wakker schudt in Nederland en we nog net overleven. De kern van mijn onderzoek is de vraag welke offers we bereid zijn te brengen om een naderende en onkenbare ramp af te wenden. Het is moeilijk welvaart en welzijn op te geven voor een nog ongrijpbaar probleem.

We komen pas in actie als het water - misschien wel letterlijk - ons aan de lippen staat. Je hebt verbeeldingskracht nodig om offers te brengen om de komende ramp te voorkomen. Die verbeeldingskracht hebben we als mens niet in ruime mate. Daar worstel ik ook mee, en ik voel me tekortschieten.'

Ziet u dan nog wel hoop?

'Niet in die zin dat we de klimaatcrisis kunnen afwenden, die is al gaande. Wel hoop ik dat we uiteindelijk veerkrachtig zullen zijn, al is ons vermogen om crises te voorkomen relatief klein. Wat je zeker wél kunt doen is empathie en verbeelding trainen, zodat je saamhorig kunt optrekken. Dat hebben we hard nodig in onze gepolariseerde samenleving. Empathie leer je niet alleen door je in het heden in het leed van anderen te verplaatsen, maar ook door naar het verleden te kijken en te ontdekken hoe andere culturen en samenlevingen creatief en veerkrachtig reageerden op rampen.

Essentieel is het versterken van veranderbereidheid. Dat heb ik zelf ervaren in mijn onderzoek en door mijn ziekte. Het leven is niet maakbaar. Die ervaring staat haaks op wat jongeren meekrijgen op sociale media en wat je tegenkomt in de vele zelfhulpboeken, die je oproepen te werken aan de beste versie van jezelf. Zo werkt het niet. De vraag is uiteindelijk of je bereid bent er rekening mee te houden dat je leven er over vijf jaar heel anders uitziet dan je nu misschien denkt, dat te accepteren en erop vertrouwen dat dit niet per se slecht nieuws is.'

Ontrafeld. Hoe rampen de wereld veranderen

Martine van den Berg. Uitg. Nijgh & van Ditmar, Amsterdam 2023. 368 blz. € 27,99